

# بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ



**دانشگاه مذاهب اسلامی**

**پایان نامه کارشناسی ارشد**

**رشته فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی**

**عنوان:**

**تأثیر اعتقاد بر حرمت دم با رویکرد مقاصدی**

**از دیدگاه مذاهب اسلامی**

**پدیدآورنده: اسری حکمتی**

**استاد راهنما: دکتر محمد عادل ضیائی**

**استاد مشاور: دکتر شکبیا امیر خانی**

**مهرماه سال ۱۳۹۹**

**ب**



**Islamic Religions University**

**Master Thesis**

**Field of  
Jurisprudence and criminal law**

**Title**

**The Impact of belief and Thought on Reverence  
for blood With a Purposes Approach**

**Creator**

**ASRA HEKMATI**

**Supervisor**

**Dr: MOHAMMAD AADEL ZIAEY**

**Advisor**

**Dr: SHAKIBA AMIRKHANI**

**Date 1399**

ت

## تقدیم به؛

خانواده ی علم دوست و مهر پرورم، آنانی که همواره مشوق من در کسب علم و دانش بوده و با محبت و حمایت همیشگی شان، یاری رسانم بوده اند.

تمام انسان های آزاد پرور، عدالت خواه و حقیقت طلبی که در طول تاریخ در صدد رفع شبهات و تاریکی ها قدم برداشته اند و به سبب حس مسئولیت پذیری عمیق شان، همواره رشد و کمال را برای جامعه ی بشری به ارمغان آورده اند.

## سپاس و تقدیر از؛

خانواده ی عزیزم، بالأخص پدر و مادر دلبندم که تمام داشته ها و اندوخته هایم را مرهون و مدیون لطف بی حد و حصرشان هستیم.

خواهران مهربان و دلسوزم که همواره بهترین یار و رفیق برای من بوده اند.

اساتید راهنما و مشاور گرانقدر و بزرگوار، جناب آقای دکتر محمد عادل ضیائی و سرکار خانم دکتر شکیبا امیر خانی که به حق و انصاف در این پژوهش بنده را یاری رسانده و از راهنمایی های گهربارشان بهره مند فرمودند.

هر کس که جرقه ای در ذهن من برای پویاتر شدن فکر و روشن تر شدن راهم ایجاد کرده و هر شخصی که به نحوی محرکی برای تحقیق و پژوهش را در بنده ایجاد کرده است.

## چکیده

حق حیات از اساسی ترین و بدیهی ترین حقوق انسان به شمار می رود و سایر حقوق آدمی وابسته به آن است. این حق از چنان اهمیتی برخوردار است که تمامی ادیان و مکاتب بشری و از جمله دین مبین اسلام آن را به عنوان یک اصل اساسی پذیرفته اند. با این حال در نصوص قرآن و سنت و در اقوال فقها گاه اذن تعرض به حق حیات داده شده است که یکی از این موارد، قصاص است که به دلیل مجازات قتل عمد وضع شده است. علاوه بر این در احادیث نبوی و روایات منقول از بزرگان، اقوالی وجود دارد که قائل به جواز قتل کسانی است که از دین اسلام خارج می شوند. همچنین دیدگاه هایی وجود دارد که قائل به عدم جواز قصاص مسلمان در برابر غیر مسلمان است. بنابراین این گروه، اعتقاد را به عنوان مبنایی برای حرمت و یا حلیت خون انسان دانسته اند اما در مقابل، گروهی دیگر معتقدند تفاوت های موجود در آدمیان مثل رنگ پوست و نژاد و جنس و عقیده نمی تواند مبنای حلیت یا حرمت خون باشد. بلکه عملکرد آن هاست که گاه ممکن است موجب اباحه ی خون آن ها گردد. به نظر می رسد با توجه به تأکید فراوان قرآن و نصوص روایی بر حفظ نفس و پاسداشت از آن، به رسمیت شناختن کرامت همه ی آدمیان، وجود مساوات در میان انسان ها و وجوب برقراری عدالت در بین آن ها، قول به بی تأثیری اعتقاد در حلیت یا حرمت جان آدمیان راجح، و به عدل و انصاف نزدیک تر و با شرایط کنونی جامعه سازگارتر باشد.

پایان نامه حاضر با بررسی آیات و احادیث مرتبط با موضوع و بازخوانی اقوال فقها و اندیشمندان مذاهب مختلف سعی کرده به روش توصیفی-تحلیلی به بررسی و ارزیابی نقادانه دیدگاه ها پرداخته و با استدلال، رأی راجح را برگزیند. بنابراین به بررسی نقادانه دیدگاه ها پرداخته و با استدلال به این نتیجه رسیده است که اعتقاد فرد تأثیری بر حلیت و یا حرمت خون او ندارد.

واژگان کلیدی: حق حیات، اعتقاد، حرمت، حلیت، کفر، ایمان، رویکرد مقاصدی

## فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه .....
۲.....	الف) بیان مساله پژوهش .....
۳.....	ب) اهمیت و ضرورت پژوهش .....
۳.....	ج) اهداف پژوهش .....
۴.....	د) سوالات پژوهش .....
۴.....	ه) فرضیات پژوهش .....
۴.....	و) پیشینه پژوهش .....
۶.....	ز) نوآوری پژوهش .....
۶.....	ح) روش انجام پژوهش .....
۶.....	ط) ساختار تحقیق .....
۷.....	<b>فصل اول: مباحث مقدماتی</b> .....
۸.....	۱-۱ حق .....
۸.....	۱-۱-۱-۱-۱ معنای لغوی حق .....
۹.....	۱-۱-۲-۱-۱ معنای اصطلاحی حق .....
۱۱.....	۱-۱-۳-۱-۱ مفهوم حق حیات .....
۱۳.....	۱-۲-۱-۲-۱ اعتقاد .....
۱۳.....	۱-۲-۱-۱-۲ معنای لغوی اعتقاد .....
۱۴.....	۱-۲-۲-۱-۲ معنای اصطلاحی اعتقاد .....

۱۵.....	۳-۲-۱- اعتقاد و مفاهیم مرتبط با آن
۱۵.....	۱-۳-۳- مقاصد شریعت
۱۶.....	۱-۳-۱- معنای لغوی مقاصد شریعت
۱۶.....	۱-۳-۲- شریعت در اصطلاح
۱۷.....	۱-۳-۳- معنای اصطلاحی مقاصد شریعت
۱۹.....	۱-۴- مفهوم معصوم الدم
۲۰.....	۱-۵- مفهوم مهدور الدم
۲۲.....	۱-۶- پیشینه تاریخی تأثیر اعتقاد بر حرمت دم
۲۶.....	<b>فصل دوم: مبانی حق حیات انسان و تضمین های راجع به نقض آن</b>
۲۷.....	۲-۱- حق حیات انسان از منظر قرآن
۳۰.....	۲-۱-۱- ارزش و کرامت انسان
۳۰.....	۲-۱-۱-۱- معنای لغوی کرامت
۳۰.....	۲-۱-۱-۲- معنای اصطلاحی کرامت از نظر فقها
۳۷.....	۲-۱-۱-۳- رابطه ی کرامت با حق حیات انسان
۳۸.....	۲-۱-۲- تأکید بر حرمت دم و حفظ کرامت انسان
۳۹.....	۲-۱-۲-۱- اصل بهره مندی همه ی انسان ها از حق حیات
۳۹.....	۲-۱-۲-۲- حق دوام حیات غیر مسلمانان
۴۲.....	۲-۱-۳- لزوم تلاش برای حفظ نسل بشر
۴۴.....	۲-۱-۴- ضمانت اجرای تعرض به حیات آدمی
۴۵.....	۲-۱-۴-۱- اعمال مجازات بر سالب حیات
۴۷.....	۲-۱-۴-۲- تعلق لعن و غضب پروردگار به سالب حیات
۴۸.....	۲-۱-۵- موارد جواز سلب حیات انسان



- ۴۹..... ۱-۵-۱-۲- مشروعیت مقابله به مثل در اسلام
- ۴۹..... ۲-۵-۱-۲- مجازات قتل عمد و مشروعیت مجازات در آن
- ۵۱..... ۳-۵-۱-۲- مجازات محاربه و فساد در زمین و مشروعیت مجازات در آن
- ۵۴..... ۲-۲- مبانی فقهی حق حیات انسان و تضمین های راجع به نقض آن
- ۵۴..... ۱-۲-۲- وجوب حفظ نفس
- ۵۶..... ۱-۱-۲-۲- ضرورت عقلی
- ۵۶..... ۲-۱-۲-۲- اطلاق لاضرر
- ۵۷..... ۳-۱-۲-۲- انطباق با مقاصد شریعت
- ۵۹..... ۲-۲-۲- حرمت سلب حیات از خود و ضمانت اجرای فقهی تخلف از آن
- ۶۰..... ۳-۲-۲- حرمت سلب حیات از دیگری و ضمانت اجرای فقهی تخلف از آن
- ۶۱..... **فصل سوم: تحلیل رابطه میان اعتقاد و حرمت دم**
- ۶۲..... ۱-۳- رابطه اعتقاد و حرمت دم از منظر گزاره های فقهی
- ۶۲..... ۱-۱-۳- تأثیر باور به اسلام بر حرمت دم
- ۶۲..... ۱-۱-۳- اسلام جانی و اسلام مجنی علیه
- ۶۳..... ۲-۱-۳- کفر جانی و اسلام مجنی علیه
- ۶۳..... ۳-۱-۳- کفر جانی و کفر مجنی علیه
- ۶۴..... ۴-۱-۳- کفر جانی و کفر مجنی علیه
- ۶۴..... ۲-۳- مبانی تأثیر اعتقاد بر حرمت دم
- ۶۵..... ۱-۲-۳- آراء و نظرات فقها
- ۶۸..... ۲-۲-۳- محدوده تأثیر
- ۶۸..... ۳-۲-۳- اسباب تأثیر
- ۶۹..... ۴-۲-۳- ادله

۶۹	..... ۳-۲-۴-۱- ادله نقلی
۷۹	..... ۳-۲-۴-۲- ادله عقلی
۷۹	..... ۳-۳- مبانی عدم تأثیر اعتقاد بر حرمت دم
۸۰	..... ۳-۳-۱- ادله نقلی
۸۰	..... ۳-۳-۱-۱- قرآن
۸۶	..... ۳-۳-۱-۲- سنت نبوی
۹۴	..... ۳-۳-۲- ادله عقلی
۹۴	..... ۳-۳-۲-۱- قیاس
۹۵	..... ۳-۳-۲-۲- عقل
۹۵	..... ۳-۳-۳- مقاصد شریعت
۹۸	..... ۳-۴- حق آزادی و ارتباط آن با حرمت دم
۱۰۱	..... ۳-۴-۱- آزادی عقیده در اسلام و ارتباط آن با حرمت دم
۱۰۳	..... ۳-۵- نظرات فقهای معاصر در باب تعامل با غیر مسلمانان
۱۰۸	..... ۳-۶- تحول در مفاهیم ایمان و کفر، دارالاسلام و دار الحرب
۱۱۰	..... ۳-۷- تحول مقتضیات زمانی و مکانی و تغییر روابط انسانی
۱۱۴	..... ۳-۸- تفاوت فقه و شریعت
۱۱۶	..... نتیجه
۱۱۸	..... پیشنهاد
۱۱۹	..... مآخذ

انسان موجودی با کرامت و دارای نفس محترم است. خداوند متعال انسان را در بهترین شکل آفرید و از روح خود در او دمید و به او عزت و کرامت بخشید. قرآن کریم که کلام خداوند و نشانگر راه درست و هدایت برای بشریت است، تبیین کننده ی این مسئله است که جان انسان دارای حرمت است و این نفس محترم باید حفظ شود. خداوند متعال در این راستا می فرماید: «**أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا**» مائده/۳۲. «هر کس انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در زمین بکشد، چنان است که گویی همه ی انسان ها را کشته است و هر کس انسانی را از مرگ رهائی بخشد، چنان است که گویی همه ی مردم را زنده کرده است.» این آیه با صراحت تمام، کسانی را که هتک دم انسان را ناچیز می دانند، مورد عتاب قرار می دهد و حیات یک انسان را برابر با حیات تمامی انسان ها می داند. همانند شاهرگی در درون بدن انسان که در صورت قطع آن، خون رسانی به تمام بدن قطع شده و منجر به مرگ حتمی انسان می شود. این چنین حیات انسان در نزد خدای متعال وزین و ارزشمند است. هم چنین در آیه ای دیگر خداوند متعال به فراگیری و شمول کرامت میان بنی آدم اشاره می کند و می فرماید: «**وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا**» اسراء/۷۰. «ما آدمیزاد را (با اعطای عقل، اراده، اختیار، نیدوی پندار و گفتار و نوشتار، قامت راست و غیره) گرامی داشته ایم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکب های گوناگون) حمل کرده ایم و از چیزهای پاکیزه و خوشمزه روزی شان نموده ایم و بر بسیاری از آفریدگان خود کاملاً برتری شان داده ایم.» در این آیه نیز به ارزش و جایگاه انسان اشاره شده است زیرا خدای متعال در آن، کرامت را شامل تمام انسان ها دانسته و بدون هیچ تبعیض و تفاوتی بنی آدم را ذکر فرموده است.

بر اساس مفاهیم والای دین مبین اسلام، تفاوتی میان انواع انسان ها به دلیل تفاوت ویژگی هایشان وجود ندارد و جان تمامی انسان ها همچنان دارای حرمت و ارزش است. لذا اگر قانونی در راستای حفظ منافع انسان وجود داشته باشد، این قانون باید برای تمام انسان ها بدون در نظر گرفتن رنگ، نژاد، فکر و باور و هر فاکتور متغییر دیگری اعمال گردد و نجات دهنده ی همه ی انسان ها بوده و تبعیضی میان ایشان وجود نداشته باشد. از این مقدمه که خداوند خالق انسان است و حیات را به انسان عطا فرموده است، مشخص می شود که هیچ کس دیگری حق ستاندن این موهبت را از انسان ندارد. هم چنین با توجه به ضروریات دین که تلاش در جهت حفظ آن ها بسیار ضروری است، یکی از مهم ترین آن ها، حفظ جان و نفس آدمی است. در دین مبین اسلام برای جلوگیری از تخطی انسان ها از خطوط و مرزهای تعیین شده توسط خدای متعال،

حکم هایی وضع شده اند که در راستای حفظ و حمایت از بشریت هستند. یکی از این قوانین، اعمال مجازات قصاص برای قاتل عمد است. در متون فقهی، فقهای مذاهب در خصوص قصاص شدن مسلمان در برابر کافر اختلاف نظر داشته و رأی هر کدام به سویی رفته است.

## الف) بیان مسأله پژوهش

اولین حقی که انسان ها از آن بهره مند می شوند حق حیات است و از جمله مهم ترین آن ها هم هست. چه، سایر حقوق و امتیازات بدون حق حیات معنا ندارد. آدمیان به طور غریزی تمامی سعی و تلاش خود را در پاسداشت و محافظت از حیات خود به کار می گیرند. در شریعت اسلامی نیز ضرورت نفس (جان) یکی از ضروریات خمس به شمار رفته و احکامی برای ایجاد و نیز محافظت از آن وضع شده است.

در قرآن کریم و سنت نبوی، نصوص صریح و روشنی وجود دارد که اهمیت بسیار زیاد حق حیات را می رساند. به عنوان مثال در قرآن کریم قتل یک نفس به مثابه ی قتل همه ی انسان ها تلقی شده و احیای آن برابر با احیای همه ی نفوس دانسته شده است. در سنت نبوی نیز قتل نفس از گناهان کبیره به شمار آمده و جز در موارد معدود، نا جایز تلقی شده است. حتی در قرآن کریم، قاتل عمد به سزای خلود در جهنم تهدید شده است. در کنار این ها، همه آدمیان به تصریح قرآن صاحب کرامت دانسته شده و شریعت اسلامی حق تعرض به آن ها را جایز ندانسته است.

بررسی تاریخی زندگی انسان ها نشان می دهد که در مقاطع مختلفی جنگ های خونینی میان آن ها در گرفته و افراد بسیاری کشته شده اند. برخی از این جنگ ها زمینه ی اعتقادی، دینی و مذهبی داشته اند. بدین معنی که گروهی ریختن خونِ گروهی دیگر را به خاطر اعتقادشان جایز و یا حتی واجب می دانسته اند. اکنون این سؤال مطرح است که با توجه به تأکیدات بسیارِ نصوص شرعی بر اهمیت حفظ حیات و سرزنش شدید قتل، آیا اعتقاد یک فرد می تواند موجب هدر شدن خون او گردد؟ به عبارتی دیگر آیا فکر و اعتقاد می تواند مبنایی برای سلب حق حیات قرار گیرد؟ روی دیگر این تفکر آن است که عده ای به خاطر اعتقادشان مصونیت یابند و به تعبیر دیگر، اعتقاد آنان موجب حرمت خون آن ها گردد و آن چنان که گروهی گفته اند حتی در قبال قتل عمد غیر هم کیشان خود، قصاص نشوند.

وجود این سؤالات و سؤالات دیگری از این قبیل، تحقیقی جامع و مستقل می طلبد که مستلزم استفاده از نصوص شرعی و تجزیه و تحلیل آن ها و بازخوانی و ارزیابی آراء فقها و صاحب نظران است.

## ب) اهمیت و ضرورت پژوهش

پرداختن به این موضوع از آن جهت دارای اهمیت است که در مورد بزرگ ترین سرمایه ی انسان یعنی حیات و زندگی بحث می کند و به بقا و پایداری آن می پردازد. حیات و زندگی بزرگ ترین و برترین هدیه ای است که خدای متعال به انسان ارزانی داشته است و او را مسئول حفظ و پاسداری از آن قرار داده است. خدای متعال بارها در کلام مبارکش از هبه ی حیات به انسان ها سخن فرموده و مرگ و زندگی را منحصر در ید قدرت خود دانسته است. هم چنین خداوند زندگی را به تمام انسان ها به مساوات عطا فرموده و بقا و پایداری این عطا را نیز برای تمام انسان ها به مساوات اراده فرموده است. بنابراین هتک حرمت نفس و یا بی ارزش جلوه دادن جان انسان به بهانه ها و دستاویزهای مختلف، مخالف با حکمت خلق انسان است. از آن جا که گروهی از فقها بر این باورند که مسلمان در برابر کافر قصاص نمی شود، در واقع به مؤثر بودن اعتقاد بر حرمت دم معتقدند و آن را فاکتوری مؤثر بر حرمت یا حلیت دانسته اند. این باور فقها می تواند دامنه ی حلیت نفوس را گسترده کند و دستاویزی برای معاندان و دین ستیزان باشد و اسلام را به عدم رعایت حقوق بشر و عدم اجرای عدالت متهم کند. پرداختن به این مسئله خصوصاً در زمان و مکان امروز چنان ضروری و لازم به نظر می رسد که هر صاحب اندیشه و تفکری را به جستجو و کاوش در این موضوع وامی دارد.

لذا این پژوهش با درک اهمیت و ضرورت این موضوع، بررسی هایی در این زمینه انجام داده و در این راستا قدم برداشته است که با نگاهی نو به این مسئله بپردازد و دیدگاه ها و نظرات فقها را در رابطه با تأثیر اعتقاد بر حرمت دم و اکاوی کند و مورد تحلیل و نقد قرار دهد.

بنابراین با توجه به این که حیات انسان مسئله ی بسیار مهم و با ارزش است و از حقوق غیر قابل انکار هر انسان است، تلاش در جهت حفظ و بقای آن نیز بسیار حائز اهمیت است و عواملی که بر روی آن مؤثرند، باید متقن و موجه باشند. زیرا همان طور که ذکر شد، دسته ای از فقها چنین معتقدند که اعتقاد انسان می تواند بر حرمت و حلیت جان اثرگذار باشد و بر همین مبنا نیز فتوا داده و احکام اسلامی جاری گشته است. بنابراین بررسی و تحقیق در رابطه با مؤثر بودن یا نبودن اعتقاد بر حرمت دم انسان بسیار مهم و اساسی بوده و می تواند در راستای حفظ ضروریات خمس که نفس، یکی از مهم ترین آن هاست قدم بردارد و جان بسیاری از انسان ها را حفظ کند.

## ج) اهداف پژوهش

۱. تبیین دیدگاه های فقها در رابطه با حرمت دم
۲. تبیین و شفاف سازی هدف از وضع قصاص در نزد شارع

۳. بیان اهمیت و جایگاه حق حیات انسان و تلاش برای حفظ و بقای آن

۴. پیشنهاد اصلاح مواد مرتبط با مبحث در قانون مجازات اسلامی

## د) سوالات پژوهش

با توجه به آن چه که در بیان مسأله گفته شد و با نظر به اهمیت و جایگاه ویژه و حیاتی حیات انسان، سوالات پژوهش را می توان در این دو سؤال مهم و کلی خلاصه کرد:

۱. تأثیر اعتقاد و باور بر حرمت یا حلیت خون انسان چیست؟

۲. حیات انسان تا چه زمانی از تعرض و تعدی مصون است؟

## ه) فرضیات پژوهش

با توجه به سوالات مطرح شده، چنین فرضیه هایی متصور است.

۱. به نظر می رسد اعتقاد و باور انسان نمی تواند بر حرمت یا حلیت خون انسان تأثیر داشته باشد.

۲. تا زمانی که فردی به دیگران تعدی نکرده باشد، حیات او به صورت جزئی یا کلی مصون از هر نوع تعدی و تعرض است.

## و) پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی های صورت گرفته، چند پژوهش تقریباً نزدیک به پژوهش حاضر، به نگارش در آمده است.

۱. رساله ی دکتری با موضوعی تحت عنوان «حق حیات انسان در قرآن با تأکید بر شبهات» نگارش شده توسط (حمید رضا نوری، گرایش قرآن و متون اسلامی) وجود دارد. در این رساله به تبیین و بررسی حق حیات انسان به عنوان یک حق مسلم برای تمامی انسان ها پرداخته است و این موضوع را در ظل قرآن کریم مورد بررسی قرار داده است و شبهاتی را نیز که بر حیات انسان سایه افکنده اند مورد واکاوی دقیق قرار داده است. این پژوهش با استناد به قرآن کریم و ادله ی عقلی برای آن ها جواب های متقن و محکم آورده و از تمامیت حق حیات برای تمام انسان ها به شدت دفاع نموده و آن را اثبات کرده است. هرچند که هدف از این رساله و پژوهش حاضر تقریباً یک چیز است و هر دو برای اثبات یک امر و آن «اثبات حق حیات برای تمام انسان ها و مؤثر نبودن هیچ عاملی در برخورداری از این حق» می باشد، اما با همدیگر تفاوت

های بنیادی داشته و در جنبه های متعددی متفاوت هستند. از آن جمله که در این رساله تنها به بررسی حق حیات در قرآن پرداخته شده و احادیث نبوی و نظرات فقها مورد بررسی قرار نگرفته اند، در حالی که در پژوهش حاضر، تأثیر اعتقاد بر حرمت خون انسان از منظر قرآن و سنت بررسی شده است و به بررسی و واکاوی نظرات و آراء فقهای مذاهب مختلف پرداخته شده است و هم چنان که از عنوان این پژوهش هویداست بررسی این مهم مدنظر بوده است که خاصیت اعتقاد و باور چه اثری بر روی حیات یک انسان و بقاء و استمرار آن می تواند داشته باشد و در نگاه مقاصدی این موضوع چگونه قابل دفاع است. بنابراین نوآوری و متفاوت بودن این تحقیق مشخص می شود.

۲. «حق حیات در اسلام و مجازات اعدام» نگارش شده توسط (ولی الله مهبودی، رشته حقوق بشر) محقق در این اثر تلاش می کند تا اثبات نماید که احکام جزائی اسلام در صدد ترویج خونریزی نبوده بلکه هدف تضمین حیات جامعه را دنبال می نماید و وضع قوانین جزائی اسلام جنبه اصلاحی داشته برای جلوگیری از مرگ مادی و معنوی افراد جامعه در نظر گرفته شده اند. همان طور که مشخص است، این پژوهش نیز تفاوتی اساسی با پژوهش حاضر دارد زیرا این پژوهش به احکام جزائی اسلام پرداخته است در حالی که پژوهش حاضر به بررسی یک عامل واحد یعنی "اعتقاد" بر حیات انسان پرداخته است.

۳. پایان نامه دیگری که در این موضوع نگاشته شده است «بررسی فقهی حقوقی حق حیات جنین» می باشد که توسط (محمد جواد محمود زاده، رشته ی فقه) به رشته ی تحریر در آمده است. این پایان نامه، چنان که از عنوان آن مشخص است تنها یک مقطع از حیات بشر یعنی تنها دوره ی جنینی را مورد بررسی قرار داده و تنها تمرکز بر حفظ حیات دوران جنینی دارد و اقسام مختلف حقوق جنین از جمله حق تداوم حیات را از دیدگاه فقه امامیه و اهل سنت و حقوق مورد بررسی قرار داده است. همچنان که مشخص است، این پایان نامه با پژوهش حاضر تفاوت اساسی دارد. زیرا این پایان نامه تنها بر حفظ و دوام و قوام یک دوره از حیات یک انسان تمرکز نموده و تنها آن را مورد بررسی قرار داده است در حالی که پژوهش حاضر در مورد حق حیات انسان ها در تمام دوره های زندگی است و هم چنین به بررسی یک عامل بر حیات انسان تمرکز دارد.

۴. مقاله ای نیز در این زمینه تحت عنوان «قرآن، حق حیات و چالشهای موجود» توسط (حمید آگاه) وجود دارد که در این مقاله به برخی شبهات پیرامون احکام جزائی اسلام که با حق حیات تعارض دارد پرداخته است و به آن ها پاسخ گفته است.

## ز) نوآوری پژوهش

بررسی حق حیات انسان به صورت اینکه یک عامل مشخص بر روی آن اثرگذار باشد، جنبه‌ی نوآوری این تحقیق است. چرا که در این پژوهش به اثر اعتقاد انسان بر حرمت یا حلیت خون او پرداخته می‌شود. از دیگر جنبه‌های نوآوری این پژوهش بررسی این موضوع از نگاه مقاصد شریعت و با دیدگاه مقاصدی است. هم چنین تطبیقی بودن آن و بررسی موضوع از نظر مذاهب اسلامی نیز از نوآوری‌های این پژوهش است.

## ح) روش انجام پژوهش

روش انجام این پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد و در شیوه‌ی دستیابی به اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است و در مواردی از طریق مشاوره و نظرخواهی از صاحب نظران به انجام رسیده است. هم چنین مواردی در این پژوهش رعایت شده است و به نحو زیر تدوین شده است. از جمله این که متن آیات و احادیث علاوه بر ترجمه‌شان، به دلیل اهمیت آن‌ها در غالب موارد در متن تحقیق آمده است. هم چنین به دلیل اهمیت برخی آرای فقهی و تأثیر آن بر یافته‌های تحقیق، ترجمه‌ی دقیق متون فقهی در متن یا متن عربی در پاورقی، در موارد ضروری ذکر شده است.

## ط) ساختار تحقیق

این تحقیق شامل یک مقدمه، سه فصل و یک نتیجه‌گیری است. در فصل اول مباحث مقدماتی و تعریف‌های لغوی و اصطلاحی مفاهیم ذکر شده است. در فصل دوم به مبانی حق حیات انسان و تضمین‌های راجع به نقض آن پرداخته شده است که در آن حق حیات انسان از منظر قرآن و ارزش و کرامت انسان و هم چنین مجازات‌هایی که برای سالب حیات در قرآن و سنت در نظر گرفته شده است، مورد بحث قرار گرفته است. و هم چنین اصل‌هایی که بر اساس آن، حیات باید حفظ شود ذکر شده‌اند. در فصل سوم به تحلیل رابطه میان اعتقاد و حرمت خون و مبانی نظری فقهای مذاهب پرداخته شده است که در آن گروهی موافق با تأثیر اعتقاد بر حرمت دم بوده و برخی مخالف با آن بوده‌اند. بررسی آراء و نظرات فقها در این زمینه و ادله‌ای که ایشان بدان استناد کرده‌اند و هم چنین رابطه‌ی انواع آزادی‌ها در اسلام و مقاصد شریعت با حرمت نفس مورد بررسی قرار داده شده و نهایتاً تحوّل در مقتضیات زمانی و مکانی و مفاهیمی چون دارالاسلام و دار الکفر برای به ثمر رسیدن بحث، ذکر شده است.



## فصل اول: مباحث مقدماتی

## ۱-۱-۱ حق

برای تبیین معنای واژه ی حق، ابتدا باید معنای لغوی و سپس معنای اصطلاحی آن بررسی شود.

### ۱-۱-۱-۱- معنای لغوی حق

واژه ی حق در زبان عرب و نیز در فرهنگ های لغت به معانی متعدد و گوناگونی آمده است که در این پژوهش سعی می شود به معانی مرتبط تر پرداخته شود.

واژه ی حق از ریشه ی (ح ق ق) مصدر ثلاثی مجرد از فعل «حَقَّ، يَحِقُّ» نقیض باطل و جمع آن حقوق و حقاق است. (ابن منظور، ۱۴۱۴هـ جلد ۳، ص ۲۵۵ / دائرة المعارف قرآن کریم، ۱۳۹۲، جلد ۱۱، ص ۱۴۵)

أزهری آن را به معنای "واجب کرد و واجب شد" می داند و به این آیه استناد می کند: «قَالَ الَّذِي نَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ» القصص/۶۳ یعنی «کسانی که حجت بر آنان تمام و ثابت شد». حق در این آیه به معنای ثابت شد تفسیر می شود. و هم چنین به استناد این آیه که می فرماید: «وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ» الزمر/۷۱ به معنای «وَجَبَتْ وَ تَبَّتْ» است. یعنی «عذاب بر کافران واجب و ثابت شد». هم چنین حق به معنای سخن راست و درست، و یقین بعد از شک آمده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴هـ جلد ۳، ص ۲۵۵ / دائرة المعارف قرآن کریم، ۱۳۹۲، جلد ۱۱، ص ۱۴۵)

در فرهنگ قرآنی راغب این گونه آمده است که حق در اصل به معنی موافقت و مطابقت با چیزی است، همانند پاشنه ی درب با پایه ی درب به طوری که به راحتی و آسانی بچرخد. راغب معانی دیگری نیز برای حق آورده است. از جمله به وجود آورنده ی چیزی به سبب وجود حکمتی که در ایجادش بوده است. به همین خاطر در مورد خداوند گفته می شود «هُوَ الْحَقُّ». هم چنین آن را به معنای اعتقاد به چیزی آن گونه که هست و وجود دارد، می داند. (اصفهانی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۴)

حق از اسماء حسنا ی خداوند متعال می باشد و گروهی هم آن را از صفات خدای متعال دانسته اند. (فیروزآبادی، ۱۴۱۵ ق، ص ۲۵۶ / ابن منظور، ۱۴۱۴ هـ جلد ۳، ص ۲۵۵ / زبیدی، ۱۲۰۵هـ جلد ۲۵، ص ۱۶۶)

با بررسی اجمالی در خصوص معانی واژه ی حق این طور به نظر می رسد که معانی ای که برای واژه ی حق آمده است به دو دسته تقسیم بندی می شوند.

دسته ای به معانی حق اشاره می کنند و در صدد بیان مفهوم حق هستند که ذکر آن ها در سطور بالا گذشت از جمله ثابت، واجب، غالب، سلطه، یقین، راست، درست، هدف دار و در برابر باطل. اما دسته ای در صدد بیان مصادیق آن هستند و مصادیق را در معنای حق ذکر کرده اند گویی که حق همان مصادیق است و با همان ها شناخته می شود که اغلب این مصادیق به دلیل استعمال لفظ حق در آیات قرآنی متعدد و یا تفسیر این آیات است. از آن جمله که به مصادیق دلالت می کنند می توان به قرآن، عدل، اسلام، مال، ملک، موجود ثابت، صدق، امر حتمی و مرگ اشاره کرد. (فیروز آبادی، ۱۴۱۵ق، ص ۸۷۴/زیبیدی، ۱۲۰۵ه، جلد ۲۵، ص ۱۶۷-۱۶۶)

واژه ی حق با مشتقاتش در قرآن بیش از ۲۸۰ بار به کار رفته است. اما بیشترین تقابل معنایی حق در قرآن با باطل است یا با مصادیق باطل. (عبدالباقی، ۱۳۹۴، ص ۲۶۸)

در جمع بندی در تعریف لغوی به نظر می رسد آن چه به پژوهش حاضر نزدیک تر و با اهداف آن متناسب تر است معنا کردن حق به راستی، یقین و اثبات یک چیز است. بدین معنی که حق آن راستی و یقینی است که هیچ شک و تردیدی در رابطه با آن وجود ندارد و هم چنین به معنای ثبوت یک امر و اثبات یک چیز است.

## ۱-۱-۲- معنای اصطلاحی حق

معانی کلمه ی حق در اصطلاح فقها، اصولیان و حقوق دانان متفاوت و متعدد است بدین خاطر به بررسی معانی مصطلحی که به پژوهش نزدیک تر است، بسنده می شود.

اصولیان برای حق تعاریف اصطلاحی متعددی بیان کرده اند که از آن جمله معنای حق به "حکم" است. یعنی حق همان خطاب خدای متعال است که به افعال مکلفین باز می گردد که بزودی آن را به حق الله و حق الناس و حقوق مابینی تقسیم بندی کرده است. (میددی، بی تا، جلد ۴، ص ۱۳۴، ۱۳۵)

علاءالدین بخاری در شرح آن می گوید که "حق، هر آن چیزی است که در هر حالتی هیچ شک و شبهه ای در رابطه با وجودش وجود ندارد". مانند این که سحر حق است، چشم زخم حق است، یعنی همه ی این ها به دلیل آثاری که دارند، وجود دارند. دین حق است و هر چیزی که آثاری از آن وجود داشته باشد، پس حتما وجود دارد و حق نام می گیرد. (المالکی، بی تا، جلد ۱، ص ۱۵۷)

معنای دیگر آن نزد اصولیان "فعل" است. تفتازانی می گوید که حق، فعل است. یا همان محکوم به است. یعنی آن چه که بر بندگان لازم و ضروری است که در قبال خداوند، خود و دیگران انجام دهند و به فعلیت رسانند. (همان)

واژه ی حق در اصطلاح فقها نیز معانی متفاوتی دارد که برخی از آن ها به معنای لغوی و برخی دیگر به اصطلاحات خاص برمی گردد. یکی از این معانی عبارت است از "آن چه که شخص استحقاق دریافت و یا داشتن آن را داشته باشد". (ابن نجیم مصری، بی تا، جلد ۶، ص ۱۴۸) اتصالات فقها در رابطه با این حق متفاوت است و شامل چیزهای متفاوتی می شود از جمله حقوق مالی، حقوق غیر مالی، حق تصرف، حق تملک، حق نکاح و طلاق و...

دسته ای حق را نوعی از ملکیت خاص می دانند مانند حق فسخ یا خیار. (حکیم، ۱۲۱۴هـ، ص ۱۵) و هم چنین به معنی یک نوع سلطه و سلطنت خاص که از جانب شارع برای انسان جعل شده است، معنا شده است. (شریعت اصفهانی، ۱۳۹۸، ص ۲۱۷)

از دیگر معانی ای که برای حق گفته شده است "حکمی است که مطابق واقع باشد و بر اقوال و عقائد و ادیان و مذاهب اطلاق می شود و معنی دیگرش واجب و ثابت است که به حق الله و حق الناس تقسیم می شود". جرجانی نیز در تعریف خود از حق، با اندک تفاوتی این تعریف را می پذیرد. وی هر سخن، اعتقاد یا دین و مذهبی را که مطابق با واقع باشد حق می داند. (ابن قیم جوزی، ۱۴۱۱هـ، جلد ۱، ص ۱۰۸/ جرجانی، ۱۳۷۰، ص ۱۲۰)

در نزد فقهای متأخر تعریف حق این است که حق یعنی حکم ثابت شرعی. اما این تعریف برای همه ی آن چه که لفظ حق در نزد فقها بر آن اطلاق می گردد، تعریفی غیر جامع و غیر شامل است. چرا که حق بر مال مملوک اطلاق می گردد در حالی که حکم نیست و بر خود مال اطلاق می شود و همچنین به وصف شرعی نیز می گویند مانند حق ولایت و حق حضانت و حق خیار.. (زحیلی، ۱۴۲۵هـ، جلد ۴، ص ۳۶۵)

مصطفی زرقاء حق را این گونه تعریف می کند که حق، اختصاصی است که شرع آن را یک نوع سلطه یا تکلیف می داند. این تعریف مناسب است زیرا شامل انواع حقوق دینی می شود. مانند حق خدا بر بندگان از نماز و روزه و امثالهم. و حقوق مدنی مانند حق تملک و حقوق ادبی مانند حق اطاعت فرزندان از والدین، و حقوق عام مانند حق دولت بر مردم و حقوق مالی مانند حق نفقه و غیر مالی چون ولایت بر نفس. سلطه به معنای تسلط است چه این تسلط بر شخص خاصی باشد چه بر خود نفس و چه بر مال باشد. و تکلیف هم یعنی التزام انسان بر چیزی که آن یا مالی است یا غیر مالی. (زحیلی، ۱۴۲۵هـ، جلد ۴، ص ۳۶۵)